

OBSERVAȚII DE STILISTICĂ SINTACTICĂ LA NIVELUL PROPOZIȚIEI ÎN LATINA CANTEMIRIANĂ

Florentina Nicolae

Universitatea Ovidius Constanța

Abstract

*Dimitrie Cantemir is the first Romanian historian in the scientific meaning of the notion. Because of his works „Description of Moldavia” and „The Growth and Decay of the Ottoman Empire” he became the most important Romanian author of Latin language. The scientific style of his works has also artistic valences, expressed, at the syntactical level, by the interest in formal harmony and syntactic symmetry. In this essay, we have illustrated the Cantemir’s preoccupation for style using two of his less known works, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus* („On the ancient and recent names of Moldavia”) and *Historia Moldo-Vlachica* („The Moldo-Valachian History”).*

Operele istorice redactate în limba latină ale lui Dimitrie Cantemir sunt considerate emblematice pentru latina românească din perioada iluminismului. Autorul lor a avut privilegiul de a studia în biblioteci particulare și publice valoroase, la Constantinopol, apoi la Moscova și Sankt Petersburg, după cum o ilustrează materialul bibliografic amplu, citat în fiecare lucrare (*De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, *Historia Moldo-Vlachica*, *Descriptio Moldaviae*, *Incrementorum et decrementorum Aulae Othmannicae libri tres*).

Prin maniera de preluare a izvoarelor și de analiză a informațiilor, Cantemir este considerat primul istoric român în sensul științific al cuvântului. Cu toate acestea, preocuparea pentru stil a autorului este evidentă, mai ales în fragmentele care cuprind observații și critici subiective.

În studiu de față, vom ilustra această idee pentru nivelul sintaxei propoziției, prin operele *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus* (embrionul „Descrrierii Moldovei”) și *Historia Moldo-Vlachica* (varianta latină a „Hronicului vechimei a romano-moldo-vlahilor”)¹.

Tendința de utilizare emfatică a nominativului se manifestă prin prezența unor construcții participiale în nominativ. Operele cantemiriene avute în vedere oferă două exemple de acest tip, ambele apărute în contextul unor parafraze după texte de limbă greacă: ...*quo facinore incensus Traiani animus, secundo contra Dacos arma ducit* (HMV, I, 5, 16, p.160), *Blachi fugam*

¹ Vom utiliza abrevierile DMN pentru *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus* (Despre numele antice și contemporane ale Moldovei) și HMV, pentru *Historia Moldo-Vlachica*.

fingentes, ille eos laxos habenis ad 30 stadia persequutus est (H MV, III,6,122, p.374). Primul exemplu este o parafrază după textul lui Dio Cassius, iar cel de-al doilea, după textul lui Choniates.

Acuzativul de obiect stă, de regulă, în fața verbului regent. De fapt, se poate vorbi despre plasarea emfatică a complementului de obiect pe ultimul loc în succesiunea determinantilor verbului. Chiar dacă verbul se află topicalizat, complementul de obiect își menține poziția finală, după celelalte complemente.

- *Videat Lector hac de re Matthei Praetorii "Gothicum Orbem"* (H MV, I, 4, 12, p.152) – "Să vadă Cititorul asupra acestui lucru *Lumea gotică* a lui Mattheus Praetorius" (H MV, p.153).

Complementul de obiect *orbem* este precedat atât de complementul de relație "de re", cât și de determinanții săi "Matthei Praetorii", respectiv "Gothicum", aflându-se, totodată, la distanță față de predicatul "videat", plasat emfatic la începutul propoziției.

- *Quamvis saepe saepius Getae illi, sive Daci postea irruptiones et incursiones in Romanas provincias sociosque Romanos fecerint* (H MV, I, 4, 13, p.154) – "Cu toate că mai mult decât adesea acei geți sau daci făcură mai apoi năvăliri și năpădiri asupra provinciilor romane și a aliaților romani<lor>" (H MV, p.155).

Complementele de obiect *irruptiones et incursiones* precedă alte două complemente în acuzativ de direcție, *in (...) provincias sociosque*. Fiecare dintre acestea dezvoltă câte o sintagmă nominală bimebră, prin determinanții *Romanas*, respectiv *Romanos*, autorul obținând o armonie căutată la nivel sintactic (succesiuni de structuri binare, chiasm, efecte eufonice).

Postpoziția complementului de obiect față de verbul regent este emfatică: *pro omnibus unius Eutropii, qui vitam scripsit Hadriani, 8., adferam testimonium* (DMN, 149r, p.50) – "pentru toți la un loc voi aduce mărturia lui Eutropius, care a scris viața <împăratului> Hadrian (Cartea a 8-a)" (DMN, p.51), *animadvertat humanus Lector errorem Urekae* (DMN, 162v, p.102) - "preabunul Cititor să ia aminte la greșeala lui Ureche" (DMN, p.103).

Verbul și determinanții săi pot crea un hyperbaton între atributul adjectival și complementul de obiect regent, plasat, în această situație, după verbul predicat: *innumerosque alios in eo notant errores* (H MV, I, *Praef.*, 2, p.130) - "și mai însemnează la el nenumărate alte greșeli" (H MV, p.131), *nec dissimiles his in chronographos proferunt sententias* (H MV, I, *Praef.*, 2, p.130) - "judecăți deloc deosebite de acestea dau la iveală și împotriva hronografilor" (H MV, p.131), *maximaque per loca atque saecula in iis stabilisse imperia* (H MV, I, *Praef.*, 3, 132) - "că au întemeiat acolo, prin locuri și veacuri, mărețe

împărății" (H MV, p.131), *ferventissimas coram divino tribunali fudisse lacrymas* (H MV, I, 12, 39, p.200) - "a plâns în fața județului lui Dumnezeu cu lacrimi fierbinți" (H MV, p.201).

În organizarea sintagmei nominale ample, se manifestă preocuparea autorului pentru simetrie.

- *In stupidorum defraudatorumque ora incidentes in putidas execrabilesque fabulas pervertuntur* (H MV, I, 12, 37, p.196) - "ajungând în gurile tembelilor și ale înșelătorilor se strică în niște basne împruțite și se scârbă" (H MV, p.197).

Predicatele *incidentes* și *pervertuntur* au fiecare câte un element subordonat, în acuzativ de direcție, *in (...) oras*, respectiv *in (...) fabulas*. Fiecare dintre acestea are câte o pereche de determinanți adjectivali, într-o perfectă simetrie sintactică:

	<i>S stupidorum</i>	
	SR <i>in oras</i> - /	
R <i>pervertuntur</i> /	\ <i>S defraudatorumque</i>	
	\ SR <i>in fabulas-S putidas</i>	
	\ <i>S execrabilesque</i>	

- *Etenim Dacos, sive Getas dicas, Danubii meridionalem ripam non sub Augusto occupasse (contra quos non levia habuisse proelia perhibent), sed multis ante saeculis Mysiam totam possessam habuisse, contra quos victrices armas duxisse Lucium Valerium Flaccum ex Ovidii carminibus evincitur* (H MV, I, 2, 9, p.144) - "De asemenea din poemele lui Ovidiu se poate dobândi că dacii, fie că ai zice geții, au ocupat malul de miazăzi al Dunării nu sub Augustus (<despre care> se arată că a dus împotriva lor bătălii nu ușoare), ci cu multe veacuri mai înainte au avut în stăpânire întreaga Mysie și împotriva lor a câștigat Lucius Valerius Flaccus izbânzi cu armele <în mâini>" (H MV, p.145).

Și în această frază simetria sintactică este remarcabilă. Cele două propoziții principale, *perhibent* și *ex Ovidii carminibus evincitur*, sunt precedate de câte o completivă infinitivală care începe cu complementul în acuzativ de direcție prepozițional *contra quos: contra quos non levia habuisse proelia*, respectiv *contra quos victrices armas duxisse Lucium Valerium Flaccum*.

Pe lângă tiparele sintactice care revin cu regularitate în textele cantemiriene, se poate observa că, în ceea ce privește complementul în

acuzativ, autorul construiește accidental anumite structuri sintactice, repetabile fie în interiorul aceleiași fraze, fie în mai multe fraze succesive.

- *Dicit enim eum primam uxorem habuisse Valachiae Principis filiam* (τῆ γὰρ πρώτῃ θυγατρὶ τοῦ τῆς Βλαχίας ἀρχοντος οὐσίῃ) *secundam fratris uxoris sororem, quam detracto monastico habitu duxerat, tertiam Sphendoslavi Bulgariae Principis filiam* (DMN, 160v, p.96) - "Căci el spune că acela a avut-o de soție dintâi pe fiica Domnului Valahiei (τῆ γὰρ πρώτῃ θυγατρὶ τοῦ τῆς Βλαχίας ἀρχοντος οὐσίῃ), a doua pe sora soției fratelui său, pe care o luase după ce <aceasta> lăsase straiul de călugăriță, a treia pe fiica lui Svetoslav, Domnul Bulgariei" (DMN, p.97).

Pentru a evita redundanța, autorul elimină sintagma *uxorem habuisse*, păstrând doar atributele adjectivale *secundam*, respectiv *tertiam*. Simetria sintactică privește fragmentele de enunț *primam uxorem habuisse Valachiae Principis filiam*, *secundam fratris uxoris sororem*, și *tertiam Sphendoslavi Bulgariae Principis filiam*. Pe lângă sintagma *uxorem habuisse* (prezentă sau subînțeleasă în text), Cantemir plasează mai întâi câte un atribut adjectival, *primam*, *secundam*, *tertiam*, apoi câte o serie de determinanți în genitiv, *Valachiae Principis*, *fratris uxoris*, respectiv *Sphendoslavi Bulgariae Principis*, în final, câte un atribut apozitional, *filiam*, *sororem*, respectiv *filiam*.

În prefața primei cărți din H MV, autorul începe trei fraze succesive cu câte un acuzativ exprimat prin substantiv propriu: *Herodotum (...) accusant; Thucydidem (...) perhibent; Xenophontem (...) asserunt* (H MV, I, Praef., 2, p.130) - "pe Herodot (...) îl învinuiesc; [despre] Tucidide (...) spun; despre Xenofon (...) susțin" (H MV, p.131).

Așadar se poate observa că autorul tinde să păstreze un tipar sintactic anume pe toată întinderea expunerii unei idei, alăturând coerenței de fond, simetria formală.

Cu ajutorul complementelor în dativ de atribuire, autorul realizează figuri stilistice de o complexitate neîntâlnită la celelalte tipuri de dativ.

- ... *Getis antiquum nomen remansisse incolis* (DMN, 145v, p.36) - "... locuitorii (...) au rămas totuși cu numele de geți" (DMN, p.37).

Substantivul *incolis* este despărțit prin hyperbaton de atributul adjectival *Getis*. Această figură de stil apare foarte rar pentru sintagmele nominale cu regentul în dativ.

- ... *Dubitatur, utrum eadem nomina eisdem gentibus, an alia pro aliis attribuantur* (DMN, 151r, p.58) - "... să se iște mare îndoială (...),

dacă aceleași nume sunt de dat acelorași neamuri sau unele în locul altora" (DMN, p.59).

Autorul utilizează de două ori în același context figura stilistică numită *polyptoton* (poliptot): *eadem - eisdem, alia - aliis*. Aceasta este folosită datorită preocupării intense a scriitorului pentru eufonie, care apare pe tot parcursul textului.

Dativul de proximitate apare, în aproape toate situațiile, după verbe compuse. Sunt preferate compusele cu *ad-, ante-, con-, prae-, praeter-, sub-* și *super-*.

Aceste complemente sunt plasate verbului regent. Postpunerea lor este de natură emfatică, atunci când se referă la opiniile istoricilor: *si confidamus Ureke* (DMN, 163r, p.104) - "dacă l-am crede pe Ureche" (DMN, p.105), *quo videtur consentiri antiquis historicis de coloniis a Traiano in Dacia positis* (HMV, I, 9, 27, p.180) - "prin asta el pare să fie de acord cu vechii istorici asupra coloniilor așezate de Traian în Dacia" (HMV, p.181), *patiatur, quaeso, Lector similia a nobis praeponi auctori* (HMV, I, 9, 28, p.184) - "să rabde, rogu-mă, Cititorul, ca și noi să-i punem în față autorului <argumente> asemănătoare" (HMV, p.185), *hanc nostram opinionem neque ut certissimam, neque ut sine dubio credendam Lectori proponimus* (HMV, II, 4, 64, p.246) - "această părere a noastră nu o punem în față Cititorului nici spre a o crede una foarte sigură, nici una fără de îndoială" (HMV, p.245).

Uneori, Cantemir reia o idee, folosind complementul în dativ pe lângă determinate din aceeași familie lexicală: *quemlibet debere esse veritati magis amicum, quam Platoni et Socrati* (DMN, 144r, p.28) – "oricine se cade să fie mai apropiat prieten adevărului decât lui Platon sau lui Socrate" (DMN, p.29); *hoc tamen inviolabili conditioni subdiderunt, ut veritatis amicitiam tum Platonicae, tum Socraticae anteponamus* (HMV, II, Proem., 50, p.216) – "dar cu condiția de necălcat de a pune prietenia față de adevăr înaintea celei pentru Platon și pentru Socrate" (HMV, p.217). În exemplul din DMN, *Platoni* și *Socrati* sunt complemente în dativ pe lângă substantivul *amicus*. În HMV, atributele adjectivale *Platonicae* și *Socraticae* determină substantivul subînțeles *amicitiae*, în dativ de proximitate cerut de verbul *anteponamus*. Așadar, aceeași idee este exprimată prin mijloace sintactice și lexicale asemănătoare, deși apare în două lucrări diferite.

Ideea că omul trebuie să își servească mai mult țara și prietenii decât propriile interese este un topos preferat al autorului: *non solum nobis, sed et patriae et amicis vivendum* (HMV, I, Praef., 6, p.136) - "n-avem a trăi numai pentru noi, ci și pentru patrie și pentru prieteni" (HMV, p.137), *duplo quasi*

calcari, tum Patriae, tum amicis ad syncere atque infucate serviendum concitato (HMV, II, *Prooem.*, 50, p.216) - "parcă m-au îmboldit cu doi pînteni <adânc> înfipti, spre a sluji sincer și neprefăcut atât patriei, cât și prietenilor" (HMV, p.217).

Asocierea ideii de "patrie" cu cea de "prietenii" apare reluată în formulări armonios construite.

- *Itaque quatenus patriae fidelitati et amicorum petitioni satisfacisse videamur* (HMV, I, *Praef.*, 6, p.136)- "Astfel, ca să putem părea că ne-am îndeplinit datoria de credință față de patrie și față de cererea prietenilor" (HMV, p.137).

Verbul *satisfacio* este determinat de două complemente în dativ, *fidelitati* și *petitioni*, ambele fiind precedate de câte un atribut în genitiv.

- *Non solum nobis et Patriae (iuxta Platonium illud praeceptum), sed et amicis, veritatis nempe amatoribus, iustisque rerum examineribus serviendum* (HMV, I, 6, 17, p.164)- "nu ne vom sluji numai pe noi și patria noastră (după acel sfat al lui Platon), ci și pe prietenii, anume pe cei iubitori de adevăr și drepti cercetători ai lucrurilor <petrecute>" (HMV, p.165).

Există trei complemente în dativ pe lângă *serviendum*: *nobis*, *Patriae* și *amicis*. Autorul atrage atenția asupra ultimului dintre acestea, pe de o parte prin folosirea conjuncției adversative *sed*, pe de altă parte, prin seria de determinanți adjectivali, *amatoribus* și *examineribus*, plasați după regent, în poziție emfatică. Acestea dezvoltă, la rândul lor, sintagme nominale simetrice, fiind precedate de câte doi determinanți:

<i>nobis</i>		
<i>Patriae</i>	<i>S veritatis</i>	
	<i>SR amatoribus /</i>	
<i>R amicis /</i>	<i>\ S nempe</i>	
	<i>S iustisque</i>	
	<i>\ SR examineribus /</i>	
	<i>\ S rerum</i>	

În unele situații, atributul în genitiv poate fi socotit ca echivalent al unui adjectiv, mai ales când este vorba despre apartenența la un grup, la o specie, la

o categorie. În latina clasică, determinantul, fie genitival, fie adjectival, este scos în evidență prin plasarea sa în fața regentului.²

În latina cantemiriană din DMN și HMV, atributul în genitiv de apartenență este atât de frecvent situat înaintea regentului, încât intenția de expresivitate este diminuată: *ab extremis Sarmatarum finibus* (DMN, 150r, p.56) – "de la hotarele cele mai îndepărtate ale sarmaților" (DMN, p.57), *huius Romanorum ex Dacia mutationis unicam tantum assignant causam* (HMV, II, 4, 62, p.244) - "despre această strămutare a romanilor din Dacia pomenesc numai această singură pricină" (HMV, p.245), *primam silentii Graecorum scriptorum causam* (HMV, II, 15, 91, p.312) - "prima pricină a tăcerii scriitorilor greci", *de Valachorum gente* (HMV, III, 4, 115, p.364) - "despre neamul românilor" (HMV, p.365).

Plasarea genitivului obiectiv după regent poate avea deseori valoare emfatică: *Aelius Hadrianus adopticius et successor et potissime aemulus gloriae Traiani* (HMV, II, 3, 57, p.232) - "Aelius Hadrianus, ca unul care fusese adoptat ca urmaș și <era> mai cu seamă un emul al gloriei lui Traian" (HMV, p.233), *Zoë, nova Dalida, novorum appentissima maritorum* (HMV, II, 20, 101, p.338) - "Zoe, noua Dalida, prea doritoare de noi soți" (HMV, p.339), *notitia de clade Latinorum in Europa et de captione Balduini* (HMV, III, 8bis, 129, p.388) - "vestea despre măcelărirea latinilor în Europa și despre prinderea lui Balduin" (HMV, p.389).

Atributul adjectival cu rol de epitet poate fi plasat atât înainte, cât și după atributul genitival. Regentul este considerat de autor drept reper exclusiv pentru obținerea emfazei, astfel încât raportul topic dintre cei doi determinanți ai săi nu are valențe expresive. Totuși, predomină antepunerea epitetului: *prius hac memorabili Polonorum strage* (DMN, 162v, p.102) - "mai înainte de acest prăpăd al polonilor" (DMN, p.103), *in tam saevo sitis ardore* (HMV, 1, 12, 38, p.198) - "în mijlocul unei atât de crâncene arșițe a setei" (HMV, p.199), dar și *eloquens scriptorum stylus* (HMV, I, Praef., 4, p.134) - "pana cea pricepută a scriitorilor" (HMV, p.135), *illarum tempestatum egregius scriptor* (HMV, III, 2, 110, p.356) - "ales scriitor al acelor vremi" (HMV, p.357).

Topica normală a acestui tip de genitiv este după regent: *nemo scriptorum* (DMN, 158v, p. 86) - "nici unul dintre istorici" (DMN, p.87), *multum luminis* (DMN, 159r, p.88) - "multă luminare" (DMN, p.89), *51 tantum annorum* (DMN, 160v, p.94) - "se află la mijloc numai 51 de ani" (DMN, p.95).

² Cf. J. Marouzeau, 1922, p. 124.

Plasarea atributului în genitiv partitiv înaintea regentului are valoare emfatică: *longam historicorum illorum temporum seriem* (DMN, 147v, p.44) - "lungul șir al istoricilor acelor vremuri" (DMN, p.45), *certam Daciae partem* (HMV, I, 1, 7, p.138) - "o parte anumită a Daciei" (HMV, p.139), precum și *magnum captivorum iumentorumque numerum* (HMV, 12, 39, p.200) - "un mare număr de prinși și de vite" (HMV, p.201), față de *in numerum historicorum recepti sunt* (HMV, I, 13, 41, p.202) - "sunt cuprinși (...) în rândul istoricilor" (HMV, p.203).

Antepunerea expresivă față de regent atrage și plasarea emfatică a atributului adjectival față de determinatul genitival: *particulam quandam ingeniti et congeniti amoris* (DMN, 144r, p.28) - "măcar o părticică din acea dragoste născută în și o dată cu ei" (DMN, p.28), *magni aliquid momenti habemus* (DMN, 160r, p.92) - "avem lucruri însemnate" (DMN, p.93).

Dacă atributul adjectival este exprimat prin participiu, autorul îl scoate în evidență prin postpunerea față de determinanții proprii: *reliquias quoque Gotthorum sub Hunnorum oppressione ac servitute manentium* (HMV, II, 9, 77, p.280) - "restul goșilor rămași sub împilarea și în robia hunilor" (HMV, p.281), *generale Romanorum in Dacia atque Mysia antiquitus habitantium* (HMV, III, 12bis, 139, p.414) - "întregul romanilor care locuiau în Dacia și în Mysia" (HMV, p.415).

Ambele secvențe au o structură similară: regentul este succedat de un atribut în genitiv partitiv, *Gotthorum*, respectiv *Romanorum*, după care urmează o serie de determinanți dependenți fiecare de atributul adjectival al substantivului în genitiv: *sub Hunnorum oppressione ac servitute manentium*, respectiv *in Dacia atque Mysia antiquitus habitantium*.

Topica expresivă afectează *complementul superlativului*, care este mereu plasat emfatic înaintea regentului: *Dacos Scytharum vult esse clarissimos* (DMN, 144v, p.30) - "vrea ca dacii să fie cei mai vestiți dintre sciți", *Daci essent omnium barbarorum belicosissimi* (HMV, I, 4, 14, p.158) - "dacii ar fi cei mai războinici dintre toți barbarii" (HMV, p.159).

În majoritatea situațiilor, genitivul calitativ este poziționat emfatic față de regent: *minorem eiusdem formae crucem* (DMN, 150r, 56) - "o cruce mai mică de aceeași formă" (DMN, p.57), *Nicephorus Gregoras, tantae autoritatis scriptor* (DMN, 160r, p.94) - "Nichifor Gregoras, un scriitor cu o asemenea autoritate" (DMN, p.95), *columnam marmoream tantae altitudinis* (HMV, I, 12, 39, p.200) - "o coloană de marmură atât de înaltă" (HMV, p.201).

Forța expresivă a sintagmei este sporită uneori prin coordonarea atributului genitival cu un atribut adjectival cu valoare de epitet: *ille*

*mendacissimus et impudicae frontis homuncio*³ Simeon Monachus (158r, p.84) - "acel ins plin de minciună și de sfruntare, călugărul Simion" (DMN, p.85), *talibus facinorosis et mali genii hominibus* (HMV, I, 11, 35, p.194) - "de asemenea răufăcători de rea teapă" (HMV, p.195).

Indiferent de tipul complementului în ablativ, Cantemir plasează preferențial determinanții acestuia între prepoziție și regent: *de nominum in illo tractu habitantium nationum diversitate* (DMN, 144v, p.30) - "deosebitele denumiri ale neamurilor care locuiesc această întindere" (DMN, p.31), *in parvae rei (ita enim hisce saeculis cognominanda est Magna olim et Parva et Mediterranea et [et] Cisdanubiana et Graecana et Scythica appellata nostra Valachia) descriptione* (HMV, III, Proem., 1, 107, p.350) - "și în descrierea unui mic lucru (căci astfel trebuie chemată a poreclă în veacurile de acum Valahia noastră, cea numită pe vremuri cea Mare și cea Mică și Cisdanubiană și Grecană și Scitică)" (HMV, p.351), *sub Regum Hungariae regimine* (HMV, III, 10, 135, p.400) - "sub ocârmuirea regilor Ungariei" (HMV, p.401).

Complementele cu valoare temporală în ablativ locativ sunt folosite fără prepoziție și poziționate emfatic, dacă se referă la ani și luni: *Anno 451, saeviente hyeme, Attila in Germaniam saevendum intrat* (HMV, II, 12, 82, p.292) - "În anul 451, într-o iarnă crâncenă, Attila intră în Germania spre a o bântui" (HMV, p.293), *Romanus anno 969, conscia facinoris Augusta Theophanone, ab Ioanne Czimiscio in thoro dormiens interfectus est, Decembris 11^a* (HMV, II, 20, 100, p.334) - "Romanos, în anul 969, știre asupra faptei având și Augusta Theophano, a fost omorât în pat, dormind, de către Ioan Czimiscos, în 11 ale lui decembrie" (HMV, p.335), *postea in balneo eiusdem iussu a Michaele Paphlagone, quem deperiebat, suffocatus est, Aprilis 11^a* (HMV, II, 20, 101, p.336) - "a fost mai apoi înăbușit în baie, tot din porunca ei, de către Mihail Paphlagonianul, după care era pierdută, în 11 ale lui aprilie" (HMV, p.337).

Complementul în *ablativul comparației* este poziționat emfatic, precedând întotdeauna regentul: *cum luce clarius sit* (DMN, 151v, p.60) - "când este mai limpede ca lumina zilei" (DMN, p.61); *cum esset Crales quadragenarius, et quinque annis socero natu maior* (DMN, 161r, p.96) - "deși Craiul era pe la patruzeci de ani și cu cinci ani mai vârstnic decât socrul său" (DMN, p.97).

Ablativul privativ (ablativus inopiae) apare nu arareori fără prepoziție: *luminibus orbavit* (HMV, II, 18, 95, p.320) - "l-a lipsit de ochi" (HMV, p.320);

³ La Cantemir, *homuntio*: 1983, p. 84, n. 494.

pelle eum exuisse (H MV, II, 20, 101, p.336) - "l-au jupuit de piele" (H MV, p.337); *vacuatam incolis suis* (H MV, 20, 103, p.342) - "golită de locuitorii săi".

Capacitățile expresive ale unui astfel de ablativ sunt exploatare, uneori, prin realizarea unor simetrii sintactice.

- ...*Severiores et ab omni criminatione, sive φιλαυτίας macula purgatiores appareamus* (H MV, I, 6, 17, p.164) - "spre a se vedea (...) că suntem cât mai severi și mai curățați de orice învinuire sau pată a "dragostei de sine" " (H MV, p.165).

De verbul *appareamus* depind două nume predicative emfaticе, coordonate copulativ, *severiores* și *purgatiores*. Ultimul are doi determinanți în ablativ privativ, *ab criminatione* și *macula*, fiecare cu câte un atribut, *omni*, respectiv *φιλαυτίας*:

R *appareamus* - S *severiores*
 \ SR *purgatiores* - SR *ab criminatione* - S
omni
 \ SR *macula* - S
φιλαυτίας

- ...*Nuptias filiae Principis, aliqua nominis celebritate et facultatum affluentia carentis* (H MV, III, 12, 137, p.410) - "<să o ia> în căsătorie pe fiica unui principe lipsit de oarecare faimă a numelui și de belșug de averi" (H MV, p.411).

Cele două complementе ale regentului *carentis, celebritate* și *affluentia*, sunt precedate de câte un atribut genitival, *nominis*, respectiv *facultatum*.

R *carentis* - SR *celebritate* - S *aliqua*
 \ \ S *nominis*
 SR *affluentia* - S *facultatum*

Ablativul instrumental după adjective este încărcat de valori expresive și, astfel, situat emfatic înaintea regentului: *quibus nos monumenta sive laude, sive vituperio digna ob oculos poni credimus* (H MV, I, Praef., 2, p.128) - "prin care noi credem că ne sunt așezate înaintea ochilor semn ale amintirii demne fie de laudă, fie de ocară" (H MV, p.129); *armis et alio bellico apparatu ornatos* (H MV, I, 11, 35, p.194) - "îmbrăcați în arme și cu cealaltă alcătuire de război" (H MV, p.195); *magna praeda onustos* (H MV, I, 13, 44, p.206) - "încărcați cu mare pradă" (H MV, p.207); *non tamen aliqua veterum scriptorum auctoritate alicuius freti* (H MV, II, 15, 91, p.312) - "dar nu sprijinindu-ne pe vreo autoritate a cuiva dintre vechii scriitori" (H MV, p.313); *vir omni laude dignus* (H MV, II, 20, 102, p.338) - "un bărbat demn de toată lauda" (H MV,

p.339); *nihil sua persona dignum* (H MV, III, 5, 119, p.370) - "nimen vrednic de persoana sa" (H MV, p.371).

Complementul în ablativul calității apare însoțit de un atribut adjectival. Cantemir acordă o valoare expresivă acestui tip de complement, folosindu-l, de regulă, alături de un adjectiv calificativ. În mod normal, locul său este înaintea substantivului⁴: *aequo et syncero animo ducere* (H MV, I, 6, 17, p.164) - "să scoatem totul cu suflet drept și deschis" (H MV, p.165); *Lector vero indifferenti animo tranquillus* (H MV, I, 9, 26, p.178) - "iar Cititorul, liniștit și cu suflet nepărtinitor" (H MV, p.179); *illaesa conscientia et puroque*⁵ *animo exponamus* (H MV, I, 11, 34, p.192) - "să arătăm cu conștiința nepătată și cu sufletul curat" (H MV, p.193).

În textul cantemirian, emfaza este susținută și de izolarea adjectivului de determinatul său, prin verbul regent al acestuia: *lynceis perquirere oculis* (DMN, 159r, p.88) - "să cercetăm (...) cu ochii ca ai râsului" (DMN, p.88); *<a>equo tolerare animo* (H MV, I, 13, 41, p.202) - "să răbdăm cu suflet împăcat" (H MV, p.203); *benignum lectorem patienti et tranquillo ferre animo* (H MV, II, 1, 50, p.220) - "Cititorul binevoitor va îndura cu suflet răbdător și liniștit" (H MV, p.221).

Ablativul de relație are o poziție emfatică, îndeosebi dacă exprimă un punct de vedere al autorului: *itaque meo iudicio vix aliquis in tot variis diversisque variarum et diversarum patriarum scriptoribus, catalogis reperiet benignus Lector* (DMN, 144r, p.28) - "așadar, după judecata mea, față cu scriitorii atât de diferiți și de deosebiți ai diferitelor și deosebitelor țări, abia de va putea vreunul dintre binevoitorii cititori să găsească prin catastihuri" (DMN, p.29); *quod, mea quidem opinione, veritati minime consentaneum est* (DMN, 145v, p.36) - "lucru care, cel puțin după părerea mea, se potrivește foarte puțin cu adevărul" (DMN, p.37).

Prin acest tip de ablativ, Cantemir creează simetrii sintactice expresive.

- *Gentem Polonam natione quidem esse Slavam, genere vero ac dialecto Graecam, imo Atticam* (H MV, I, Praef., 4, p.134) - "că neamul polon este după stirpe slav, dar după fel și după grai - grecesc, ba chiar attic" (H MV, p.135).

Complementul de relație *natione* este plasat emfatic înaintea regentului său *Slavam*, cu funcția sintactică de nume predicativ. Urmează o pereche de

⁴ Cf. J. Marouzeau, 1922, p. 75.

⁵ La Cantemir, *purique*: 1983, p. 192, n. 15.

alte asemenea complemente, *genere ac dialecto*, cărora le corespund simetric două nume predicative, *Graecam, imo Atticam*.

Poziția complementul de relație față de regentul său depinde de valoarea expresivă a fiecăruia. Astfel, în situația *animo fortissimi, corpore robustissimi* (H MV, I, 4, 14, p.158) - "tari la suflet și vânjoși la trup" (H MV, p.159), adjectivele regente *fortissimi* și *robustissimi* sunt relaționate semantic, între ele nu există un raport opozitiv. Acesta se realizează la nivelul termenilor subordonați *animo*, respectiv *corpore*, plasați emfatic înaintea regenților lor. Pe de altă parte, în situația *Mauricius celebrer ducatu, celeberrimus Principatu* (H MV, II, 14, 88, p.306) - "Mauricius, vestit ca general, foarte vestit ca împărat" (H MV, p.307), adjectivele regente *celeber* și *celeberrimus* se află în opoziție expresivă, de aceea complementele lor *ducatu*, respectiv *Principatu* se află, în topică normală, în urma determinațiilor.

Formele *adverbializate* ale ablativului instrumental pot fi folosite pentru obținerea unor efecte stilistice.

- *Nos videlicet sine ulla animi passione omnium authorum tam dextra, quam sinistra, ut ab iis audire, ita a nobis aliis eadem immutate atque indiminate referre* (H MV, I, 13, 41, p.202) - "...anume că, fără de nici o patimă, tot cum dăm ascultare, <luându-le> de la alții, atât <vorbelor> de bine, cât și celor de rău ale tuturor autorilor, tot astfel înfățișăm, <dându-le> altora de la noi, aceleași lucruri, fără de schimbare și fără de scădere" (H MV, p.203).

Este de remarcat aici folosirea expresivă a adverbilor *dextra* și *sinistra*, provenite din forme nominale de ablativ prosecutiv. În acest context, situate în simetrie sintactică, ele au sensul de "vorbe de bine", respectiv "vorbe de rău".⁶ Datorită semnificației speciale, devin apte de a-și subordona un atribut genitival, *authorum*, care le precedă, în poziție emfatică.

Preocuparea pentru formă a autorului este evidentă; ea transpare și la nivelul utilizării diverselor valențe ale cazurilor gramaticale. Nu sunt folosite valențe care ar sugera implicarea subiectivă a autorului, precum acuzativul exclamativ, cel epexegetic sau genitivul exclamativ, cu toate acestea, autorul face concesii frumuseții formale, depășind uneori chiar criteriul proprietății termenilor, esențial într-un text istoric. Frapează, la Cantemir, preocuparea pentru simetria formală, în care intră construcțiile chiasmice, sintagmele cu determinanții plasați în fața sau în jurul elementului regent, emfaza termenilor

⁶ Cf. D. Cantemir, 1983, p. 203, n. 194.

cu încărcătură informațională semnificativă, dar și atenuarea caracterului emfatic prin repetiția unui anumit tip de topică.

BIBLIOGRAFIE:

- Dimitrie Cantemir, 1983: *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus și Historia Moldo-Vlachica*, Prefață de Virgil Cândea, Ediție critică, traducere, introducere, note și indici de Dan Slușanschi, în *Opere complete*, Vol. IX, Tomul I, Editura Academiei Române, București.
- Benner, Margareta și Tengström, Emin, 1977: *On the Interpretation of Learned Neo-Latin. An explorative study based on some texts from Sweden (1611 - 1716)*, Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Ernout, Alfred - Thomas, François, 1953²: *Syntaxe latine*, Librairie C. Klincksieck, Paris.
- Ijsewijn, Iozef, 1977: *Companion to Neo-Latin Studies*, Amsterdam.
- Marouzeau, J., 1922: *L'ordre des mots dans la phrase latine*, Librairie Ancienne Honoré Champion, Paris.
- Slușanschi, Dan, 1994: *Sintaxa limbii latine*, Vol. I: *Sintaxa propoziției*, Editura Universității București.